

**Anders Rånlund,
konsult, Governo**

Uppföljning av Bokstart

Sedan den nationella satsningen Bokstart inleddes med några piloter 2014 har antalet kommuner och regioner som startat bokstartsprojekt successivt ökat. I den större grupp projekt som ingått i Kulturrådets stödsatsning från 2017 har ett flertal nu passerat sina tre år med statlig finansiering. Dessa projekt står inför utmaningen att finna vägar att permanenta bokstartsarbetet. För dessa projekt, liksom för de som håller på att komma igång, finns en gemensam utmaning: Hur ska vi veta att vi jobbar på rätt sätt med att stimulera språk- och läsutveckling hos barnen? Eller för att uttrycka det på ett annat sätt: Hur åstadkommer vi en bra och effektiv uppföljning av vårt bokstartsarbete?

I denna artikel diskuterar vi olika erfarenheter och insikter kring frågan om uppföljning av Bokstart. Varför ska man följa upp? Hur har det gjorts hittills? Vad finns att lära inför framtiden?

Varför följa upp Bokstart?

Alla verksamheter bör ha ett syfte. Känner man inte till vilket det är, är det en bra idé att ta reda på det. Går det inte att finna syftet med en verksamhet kan det finns goda skäl att ifrågasätta om den bör fortsätta. Att bedriva bokstartsarbete har, som tur är, ett tydligt syfte, som de allra flesta dessutom tycker är viktigt att uppnå.

Syftet med Bokstart kan uttryckas på olika sätt, men i princip handlar det om att bokstartsaktiviteterna riktade till mycket små barn ska bidra till att barnen, när de blir större, utvecklar ett rikare språk och större förmåga och intresse för att läsa (än de hade gjort utan bokstartsinsatserna). Syftet med Bokstart kan således beskrivas som en effekt som är både långsiktig och inte helt enkel att härleda till exempelvis en bokgåva när barnet är ett halvår gammalt.

Dessutom måste man veta (eller ha en hyfsad idé om) hur man ska arbeta för att till sist uppnå syftet. För att inte tappa bort sig på vägen till den åtråvärda effekten av verksamheten väljer man vanligtvis att planera den i olika delar och att sätta upp delmål som man kan sträva mot under vägen.

Det är här uppföljning kommer in i bilden. Att följa upp en verksamhet innebär vanligtvis att man försöker få indikationer på att man uppnår dess syfte, eller i alla fall rör sig i riktning mot detta syfte. Genom att systematiskt iaktta och beskriva genomförandet av verksamheten kan man skapa olika bilder av hur det går och på så sätt få mer eller mindre tydliga antydningar på om man rör sig i rätt riktning. En förutsättning är att man först har planerat verksam-

heten och satt upp några olika delmål som är möjliga att jämföra sin verklighetsbeskrivning mot. Mål ska tala om vad som ska åstadkommas och uppnås med det arbete som görs. Arbetet med att sätta mål är viktigt för att kunna styra inriktningen i stället för att bli styrd av slummen, för att ha en överblick över det dagliga arbetet, för att känna trygghet och för att kunna följa upp resultatet av arbetet.

Har man gjort detta så har man en grund för att besvara frågor som:

- Håller vi fast vid målsättningarna?
- Genomför vi det vi har planerat?
- Kan vi påvisa förändringar?
- Lyckas vi se också små och stegvisa förbättringar som annars skulle vara svåra att upptäcka?
- Har vi upptäckt andra och kanske bättre sätt att göra det vi tänkt?
- Behöver planen revideras?
- Klarar vi av att genomföra det vi har tänkt, eller behövs det stöd eller resurser utifrån?

Följa upp eller utvärdera?

Uppföljning är med andra ord en löpande verksamhet som syftar till att med jämna mellanrum säkerställa att verksamheten håller rätt kurs. Uppföljningen måste ha en tydlig målsättning och får aldrig bli ett självändamål. Det är därför viktigt att man arbetar med uppföljning utifrån klart definierade kunskapsbehov. Det är också viktigt att man identifierar för vem uppföljningen är viktig.

Det finns ett alternativ till att följa upp, och det är att istället utvärdera sin verksamhet. Utvärdering är något som sker med långa mellanrum eller vid slutet av ett projekt och avser, till skillnad från uppföljningen att direkt undersöka om verksamhetens syfte uppnås. När det gäller en verksamhet av Bokstarts karaktär kan en sådan ta sig uttryck i att man efter 10 eller 15 år mäter läsförmågan hos ungdomar som har fått bokstartsinsatser när de var små och jämför denna med en kontrollgrupp bestående av snarlika ungdomar som inte fått några bokgåvor och liknande under sina första år. Detta är förstås ett utmärkt sätt att få veta om det bokstartsarbete som bedrivits har uppnått sitt syfte. Det finns dock några problem med en sådan utvärdering. Framför allt skulle det ta väldigt lång tid att få veta om man har bedrivit arbetet på rätt sätt. Dessutom skulle den vara svår att genomföra, särskilt för en enskild kommun utan speciellt avsatta resurser för longitudinella effektutvärderingar.

Det finns idag mycket kunskap om Bokstart som metod och koncept. Det mesta talar för att Bokstart är positivt för barns språkutveckling. Ändå talar man i många projekt om att man behöver följa upp hur det går för ”bokstartbarnen” på längre sikt i den egna kommunen. Även om det naturligtvis är en positiv inställning att vilja veta vilka effekter en verksamhet har, menar vi att en viss eftertanke kan vara klokt i detta fall. Kanske är det inte det mest rationella sättet att få fram kunskap om en modells effektivitet att upprepa en rad likartade små undersökningar. Om det bedöms finnas ett behov av att utvärdera Bokstart i en svensk kontext är det sannolikt en god idé att göra en gedigen nationell studie som kan ge ett välförankrat svar. Enskilda kommuner kommer knappast att ha förmåga eller resurser att engagera egna följeforskare. Risken blir att man uppfinner hjulet om och om igen.

Erfarenheter av att följa upp bokstartsarbetet

Bokstart i Sverige har i huvudsak bedrivits i lokala och regionala projekt med stöd från Kulturrådet. Det nationella programmet baseras på att kommuner och regioner söker projektmedel för att initiera ett bokstartsprojekt baserat på samverkan mellan bibliotek, barnhälsovård och förskola. När man arbetar i projektform är det särskilt viktigt att det går att följa hur det går för projektet och dess olika faser. I en löpande och permanent verksamhet kan det vara lättare

att slarva, men ett projekt har per definition en slutpunkt där ett ställningstagande behöver göras om verksamheten ska avslutas eller få fortsätta. Det faktum att bokstartprojektet dessutom sker i samverkan mellan olika verksamheter och huvudmän gör att det finns fler intresserade aktörer med en berättigad önskan att få veta hur det går för projektet.

Det kan därför vara intressant att studera hur de hittillsvarande bokstartprojektet har jobbat med uppföljning. I Governos genomgång av bokstartssatsningen, *Bokstart i Sverige* (2020), var uppföljning ett av perspektiven som granskades. I korthet framkom följande bild:

En majoritet av bokstartprojektet visade sig inte ha etablerat någon egen strukturerad uppföljning av arbetet. Några hade tagit fram ett antal nyckeltal, så som antalet träffar, deltagare, utlånade böcker eller hur många hembesök som genomförts. Ytterligare ett fåtal hade utvecklat uppföljningen ett steg till och genomfört enkäter eller liknande för att följa upp familjernas upplevelser. Det var ovanligt att mål och indikatorer som syftade till att följa upp arbetet med Bokstart fanns med som delar i förvaltningarnas verksamhetsplaner. De som gjort detta såg det dock som en fördel eftersom uppföljningen då kunde kopplas till den ordinarie processen och strukturen för verksamhetsuppföljning inom kommunen. Några konkreta exempel från bokstartprojektet kan nämnas:

- Vid samtliga genomförda insatser ställer biblioteket uppföljningsfrågor till vuxna i bokstartbarnens närhet. Barnhälsovården (BHV) har en referensgrupp av vårdnadshavare som inte är med i bokstartprojektet som får besvara frågor i samband med 8-månadersbesöket. BHV ställer även uppföljningsfrågor till vårdnadshavare som deltar i projektet i samband med 10-månadersbesöket.
- Bokstartarbetet följs löpande upp genom att arbetsgruppen träffas och diskuterar frågor om det operativa arbetet. Insamling sker av erfarenheter från deltagande medarbetare.
- Samordnaren följer upp hur många hembesök som genomförs och hur många som faller bort. Den löpande uppföljningen och utvecklingen av arbetet diskuteras sedan i arbetsgruppen på lokal nivå. Det finns även ett arbete med att skapa ett digitalt uppföljningssystem för bokstartarna.
- En indikator har satts upp i verksamhetsplanen för biblioteket utifrån målet om att främja de minsta barnens språkutveckling. Inom den uppsökande verksamheten Bokstart ska 70 procent av målgruppen nås. Uppföljningen redovisas i kommunens tertiärrapporter och årsredovisning.

Själva uppföljningen görs oftast av projektgruppen. Dessa samverkansprojekt är vanligen relativt små och berör flera nämnder. Det är sällan uppenbart att ordinarie uppföljningsrutiner i kommunerna omfattar projekten. Nackdelen med detta upplägg är att det är lätt att bli ”hem-mablind” och att delar som inte gick enligt plan riskerar att utelämnas. Fördelen är att arbetsprocessens svårigheter och framgångar – aspekter som enkla indikatorer inte alltid fångar – kan upptäckas och beskrivas av de som är verkligt insatta i arbetet. Uppföljningsarbetet ger dessutom projektgruppens medlemmar värdefull kompetensutveckling.

Utöver dessa iakttagelser om bokstartprojektets egna uppföljningsinitiativ finns den generella uppföljning och återrapportering som kommer av att man mottar bidrag från Kulturrådet. I samband med den årliga redovisningen av de statliga medel man fått har alla projekt avkrävt en rapportering av sin verksamhet efter en förutbestämd mall, en ordning med både för- och nackdelar. Den största fördelen med denna återrapportering är att enhetliga krav som gäller alla ställs, vilket lägger en grund för både jämförelser och samlad information som kan ligga till grund för kommande centrala utvärderingar. Problemet, vilket bland annat Governos uppföljning av perioden 2016–2020 visade, är att den inrapporterade informationen ändå inte blir speciellt jämförbar, till stor del beroende på att projekten arbetar relativt olika vilket gör att synbarligen enkla nyckeltal kan tolkas tämligen olika. Dessutom finns det en risk att många

projekt avstår från att utveckla egna uppföljningsmodeller och istället bara följer Kulturrådets krav, vilket gör att man kan missa det viktiga steget att noga tänka igenom den egna verksamheten och vilka mått och beskrivningar som är mest lämpade för att spegla denna.

Vad kommer framtiden att innebära?

Bokstartssatsningen har resulterat i ett och samma budskap från nästan alla bokstartprojekt. Arbetet med insatser för att lyfta och stötta barn och föräldrar att utveckla språk och läsande är överlag mycket uppskattat av målgruppen. De föräldrar som på olika sätt möter bokstartare, vid hembesök, på biblioteken, BVC eller förskolor ger positiv respons. Denna positiva känsla från bokstartarbetet bör komma fram i den uppföljning som görs.

Bokstart i Sverige är för närvarande på väg in i nästa fas. Från att ha varit en försöksverksamhet där lokala projekt med stöd från central och regional nivå har testat lite olika varianter på i grunden samma modell för *early literacy*, är det dags att etablera arbetet i fastare former. Utifrån de erfarenheter som har kunnat dras bland annat från projektverksamheterna har regering och riksdag signalerat att Bokstart är här för att stanna. I budgetpropositionen liksom i skrivelsen Barns och ungas läsning har vikten av insatser till målgruppen 0–3 år lyfts fram. Där har också markerats att staten har ett ansvar för att långsiktigt stödja kommuner som i samverkan mellan BHV, folkbibliotek och förskola arbetar med små barns språkutveckling.

I takt med att Bokstart etableras och sprids till fler delar av landet finns det skäl att reflektera över hur detta kan komma att påverka de inblandade aktörerna på olika nivåer i förvaltningen när det gäller uppföljningsansvaret.

Den centrala nivån

Med den centrala nivån avser vi i huvudsak de statliga myndigheterna under regeringen (även om andra organisationer, som till exempel SKR, kan tänkas höra till denna kategori). Hittills har denna nivå i princip uteslutande representerats av Kulturrådet. Framöver finns det goda skäl att hoppas på att det statliga engagemanget för Bokstart kommer att speglas av den samverkan som sker i de lokala bokstartprojekten idag, dvs att Socialstyrelsen och Skolverket driver detta arbete tillsammans med Kulturrådet.

Kulturrådet kommer dock även framgent att ha den centrala rollen, inte minst för att myndigheten hanterar det statliga bidraget. Därmed kommer det att vara Kulturrådet som behöver få in viss årlig uppföljningsinformation från de lokala bokstartarbeten som erhåller stöd.

Vilken typ av information som kommer att behövas på central nivå avgörs dock av huruvida det finns ett behov att belysa den svenska bokstartssatsningens effekter. Effekterna av insatserna till målgruppen 0–3 år är som framgått en långsiktig och metodologiskt komplicerad fråga som varken kan eller ska lösas på lokal nivå.

Den regionala nivån

När det gäller de regionala aktörerna inom bokstartarbetet har de två tämligen olika roller. Hälso- och sjukvårdsförvaltningen, eller motsvarande, ansvarar för barnhälsovården och för de lokala BVC som deltar i den konkreta samverkan med folkbibliotek och förskolor. I styrningen och uppföljningen av de enskilda bokstartprojekten har denna förvaltning sin naturliga plats i styrgrupperna tillsammans med kommunala beslutsfattare från kultur- och utbildningsnämnder. I ett framtida permanentat Bokstart behöver dessa organ finna mer stabila samverkansformer.

Den andra regionala huvudaktören är förstås regionbiblioteket. Regionbiblioteken har haft tämligen olika roller i bokstartarbetet så här långt. I vissa fall har man tagit den drivande rollen och samordnat arbetet i flera eller samtliga kommuner i regionen. I flertalet bokstartprojekt har det dock varit kommunala folkbibliotek som har varit drivande i samverkan. I regionbibliotekens uppdrag ligger att stötta folkbiblioteken i samverkan, verksamhets- och

kvalitetsutveckling och därigenom främja likvärdig tillgång till medier/biblioteksservice/information för medborgarna. Det finns skäl att överväga regionbibliotekens roll i det framtida Bokstart. Ett relevant stöd vore om regionbiblioteken tog på sig att samla in och analysera de lokala uppföljningarna för att ta fram tendenser, framgångar och utmaningar inom regionen. Att samla de lokala verksamheterna i regionala nätverk för erfarenhetsutbyten och delande av metoder för uppföljning vore ett annat sätt att stödja Bokstarts etablering och tillväxt.

Den lokala nivån

De bokstartsprojekt som i dagsläget pågår i kommunerna kan befinna sig i lite olika situationer. En del har passerat sin projektfas med statligt stöd, vissa är mitt uppe i denna fas och några står i begrepp att komma igång med sitt bokstartsarbete. Erfarenheterna när det gäller vad och hur man följer upp varierar med andra ord. De som har jobbat några år nu har en del erfarenheter men står kanske också inför frågan hur bokstartsarbetet ska drivas vidare utan bidraget från Kulturrådet. Här kan uppföljningsinformationen från de gångna åren vara till hjälp när det gäller att övertyga beslutsfattare om att fortsätta med Bokstart.

Det är ett positivt läge för Bokstart i Sverige just nu. Det finns skäl att förvänta sig större engagemang och uppmärksamhet för språkstödjande insatser till de minsta barnen de närmaste åren. När det gäller tankar och funderingar kring hur man bör hålla koll på sitt bokstartsarbete oavsett läge i kommunerna kan vi avsluta med några budskap.

- *Tänk inte på utvärderingar.* Många bokstartsprojekt har ställt sig frågor om utvärdering av sitt arbete. Bör man göra detta, och hur i så fall? Detta gäller särskilt de som har gjort insatser i några år och nu kan känna både ett behov och ett tryck på sig att inte bara räkna årliga besök och träffar m.m. i den löpande uppföljningen, utan att också mäta effekter. Känn inte så! Huruvida Bokstart är en effektiv metod för *early literacy* även i svensk kontext ska inte bevisas av lokala projektgrupper. Det är en fråga för den centrala nivån. Ser man däremot att det skulle vara intressant att till exempel intervjua barn som ingått i bokstartarbetet för att bredda bilden lokalt av hur det går är det en helt annan sak.
- *Tydligheten kring Bokstart kommer att öka.* Med statsmakternas ställningstaganden kring barns och ungas läsning och, som en del av detta, permanentandet av Bokstart kommer det att skapas större tydlighet. För att utveckla Bokstart behöver det sättas klarare spelregler kring formerna och för att det ska kunna växa behövs en plan för implementeringen. Ur detta arbete kommer även tydligare signaler att komma om det samlade nationella behovet av uppföljningsinformation, till exempel för kommande centrala utvärderingar.
- *Följ upp för era egna behov.* Det viktigaste budskapet om uppföljningen är att den ska fylla den egna verksamhetens syften. Att till exempel Kulturrådet beställer viss återrapportering kan man med fördel använda för sina egna syften, men det är inte säkert att den passar dem. En annan utgångspunkt är förstås de syften och framförallt de nedbrutna målformuleringar som styr den egna verksamheten. Två vanliga begrepp kopplat till mål är operationalisering och indikatorer. Detta innebär att man konkretiserar målen så att de får en tydlig, beskrivbar betydelse. Om målet är abstrakt, exempelvis att antalet hembesök ska "öka", är det svårt att följa upp det utan en operationalisering som specificerar hur mycket de ska öka. Även om ambitionen ofta är att göra konkretiseringarna kvantitativt mätbara så är det inget krav för att man ska kunna följa upp. Indikatorer är mått som kan kopplas till målen för att kunna se om det går åt rätt håll och om målen nås. Dessa kan inriktas mot olika aspekter av verksamheten, till exempel mot prestationer, mot förutsättningarna och möjligheterna eller mot själva utfallet för det enskilda barnet/familjen.

Några sammanfattande budskap om uppföljning

Denna text kan sägas ha två huvudbudskap. För det första att det är viktigt att följa upp arbetet med Bokstart. Oavsett om man ser den egna verksamheten som ett utvecklingsprojekt eller om den har gått över i en permanent verksamhet behöver man veta hur det går och om man färdas i rätt riktning. För det andra ska uppföljningen bygga på den egna verksamhetens behov. Förvisso går det att finna inspiration och stöd i hur andra bokstartsverksamheter gör eller i uppföljningen som begärs av den centrala nivån, men ta inte till er sådan kunskap oreflekterat utan gör en egen bedömning av vad som är till nytta i den lokala miljön.

Med detta sagt följer här några avslutande tips på hur man kan tänka när man etablerar en uppföljningsmodell för Bokstart:

- Var noga med att definiera det egna syftet och vilka mål och delmål det bryts ned i. Är till exempel målet att ”nä varelse unge”, eller fokuserar ni på de barn som har störst behov? Uppföljningen ska spegla det som är viktigast för verksamheten.
- En bra utgångspunkt är att identifiera alla aktörer som kan ha ett intresse att få information om genomförande och resultat av verksamheten. Vad behöver respektive intressent få veta?
- Planera uppföljningen. Att i efterhand försöka mäta det som går förminskar möjligheterna att få bra och relevant information om verksamheten.
- Att följa upp resultaten framstår ofta som det viktigaste i uppföljningsmodellen. Men glöm inte att ha koll på era processer. Följ till exempel upp hur samverkan fungerar.
- Mät det som kan mätas, till exempel besök, biblioteksträffar, antal barn. Nyckeltal är alltid bra där de går att få fram. Men begränsa er inte till det.
- Att strukturerat beskriva iakttagelser är också uppföljning. Så glöm inte att systematisera vardagen, dokumentera de egna iakttagelserna från arbetet. Bestäm hur ni ska gå till väga och se till att alla bokstartare är med på noterna.

Bokstart

Kulturrådet har regeringens uppdrag att främja läsning och stimulera små barns språkutveckling. Bokstart är en nationell satsning som vänder sig till föräldrar och vuxna i barns närhet. www.bokstart.se

KULTURRÅDET

Statens kulturråd, Box 27215, 102 53 Stockholm
Telefon: 08 519 264 00, www.kulturradet.se